II

(Meddelelser)

MEDDELELSER FRA DEN EUROPÆISKE UNIONS INSTITUTIONER OG ORGANER

KOMMISSIONEN

Meddelelse fra kommissionen om de nationale domstoles håndhævelse af statsstøttereglerne

(2009/C 85/01)

1. INDLEDNING

1. I 2005 vedtog Kommissionen en reformplan for statsstøtte, handlingsplanen på statsstøtteområdet ([1]), for at gøre statsstøtteordningen i traktaten mere effektiv, gennemsigtig, troværdig og forudsigelig. På grundlag af princippet om »mindre og bedre målrettet statsstøtte« er hovedformålet med handlingsplanen på statsstøtteområdet at tilskynde medlemsstaterne til at reducere deres samlede statsstøtte og samtidig rette denne støtte mod horisontale mål af fælles interesse. I denne forbindelse har Kommissionen bekræftet sin forpligtelse til at anlægge en streng linje over for ulovlig og uforenelig støtte. I handlingsplanen på statsstøtteområdet blev der sat fokus på behovet for en bedre målrettet håndhævelse og kontrol med hensyn til medlemsstaternes statsstøtte, og det understregedes, at private søgsmål ved de nationale domstole kunne bidrage til dette mål ved at sikre øget disciplin på statsstøtteområdet ([2]).

2. Forud for vedtagelsen af handlingsplanen på statsstøtteområdet havde Kommissionen allerede behandlet de nationale domstoles rolle i meddelelsen om samarbejdet mellem de nationale domstole og Kommissionen på statsstøtteområdet, som blev offentliggjort i 1995 ([3]) (»samarbejdsmeddelelsen fra 1995«). I samarbejdsmeddelelsen fra 1995 blev der fastlagt mekanismer for samarbejde og informationsudveksling mellem Kommissionen og de nationale domstole.

3. I 2006 bestilte Kommissionen en undersøgelse af håndhævelsen af statsstøttereglerne på nationalt plan ([4]) (»håndhævelsesundersøgelsen«). Denne undersøgelse havde til formål at tilvejebringe en detaljeret analyse af den private håndhævelse af statsstøttereglerne i forskellige medlemsstater. Det konkluderedes i håndhævelsesundersøgelsen, at antallet af søgsmål på statsstøtteområdet var steget markant i medlemsstaterne i perioden mellem 1999 og 2006 ([5]).

4. Det fremgik imidlertid også af håndhævelsesundersøgelsen, at mange af søgsmålene i medlemsstaterne ikke tog sigte på at mindske den konkurrenceskadelige virkning af de underliggende statsstøtteforanstaltninger. Grunden hertil var, at næsten to tredjedele af de analyserede domme vedrørte sager anlagt af afgiftspligtige, som søgte at blive fritaget for en angiveligt diskriminerede (afgifts)byrde ([6]), og sager anlagt af støttemodtagere for at bestride kravet om tilbagebetaling af ulovlig og uforenelig

([1]) Handlingsplan på statsstøtteområdet: Mindre og bedre målrettet statsstøtte: en reformplan for 2005-2009, KOM(2005) 107 endelig.
([2]) Handlingsplan på statsstøtteområdet, punkt 55 og 56.
([3]) EFT C 312 af 23.11.1995, s. 8.
([4]) Findes på http://ec.europa.eu/comm/competition/state_aid/studies_reports/studies_reports.cfm
Undersøgelsen omfattede kun EU-15.
([5]) En samlet stigning fra 116 sager til 357 sager.
([6]) 51 % af alle domme.

statsstøtte ([7]). Antallet af søgsmål, der tog sigte på at håndhæve overholdelsen af statsstøttereglerne, var forholdsvis lille: Sager anlagt af konkurrenter mod en myndighed i en medlemsstat med påstand om erstatning, tilbagebetaling og/eller påbud på grundlag af traktatens artikel 88, stk. 3, tegnede sig kun for 19 % af de analyserede domme, mens direkte søgsmål anlagt af konkurrenter mod støttemodtagere kun udgjorde 6 % af dommene.

5. Til trods for, at en egentlig privat håndhævelse ved de nationale domstole, som understreget i håndhævelsesundersøgelsen, hidtil har spillet en forholdsvis begrænset rolle på statsstøtteområdet, er det Kommissionens opfattelse, at private håndhævelsessager kan være forbundet med betydelige fordele for statsstøttepolitikken. Søgsmål ved de nationale domstole giver tredjeparter mulighed for at behandle og løse mange statsstøtterelaterede spørgsmål direkte på nationalt plan. Desuden kan de nationale domstole på grundlag af retspraksis fra De Europæiske Fællesskabers Domstol (»Domstolen«) give sagsøgerne meget effektive retsmidler i tilfælde af en overtrædelse af statsstøttereglerne. Dette kan på sin side bidrage til en stærkere overordnet statsstøttedisciplin.

6. Hovedformålet med denne meddelelse er følgelig at informere de nationale domstole og andre interesserede om de retsmidler, der er tilgængelige i tilfælde af en overtrædelse af statsstøttereglerne, og give dem nogle retningslinjer for den praktiske anvendelse af disse regler. Desuden søger Kommissionen at udbygge samarbejdet med de nationale domstole ved at indføre mere praktiske redskaber, der kan støtte de nationale dommere i deres daglige arbejde.

7. Denne meddelelse erstatter samarbejdsmeddelelsen fra 1995 og foregriber ikke den fortolkning af de gældende traktatbestemmelser og andre retsregler, som Fællesskabets retsinstanser måtte anlægge. Yderligere oplysninger rettet til de nationale domstole vil blive gjort tilgængelige på Kommissionens websted.

2. DE NATIONALE DOMSTOLES ROLLE MED HENSYN TIL HÅNDHÆVELSE AF STATSSTØTTEREGLERNE

2.1. Generelle spørgsmål

2.1.1. *Identifikation af statsstøtte*

8. Det første spørgsmål, som de nationale domstole og potentielle sagsøgere står over for ved anvendelsen af traktatens artikel 87 og 88, er, om den pågældende foranstaltning faktisk udgør statsstøtte som omhandlet i traktaten.

9. Traktatens artikel 87, stk. 1, omfatter »*statsstøtte eller støtte, som ydes ved hjælp af statsmidler under enhver tænkelig form, og som fordrejer eller truer med at fordreje konkurrencevilkårene ved at begunstige visse virksomheder eller visse produktioner, […] i det omfang, den påvirker samhandelen mellem medlemsstaterne*«.

10. Domstolen har udtrykkeligt fastslået, at de nationale domstole, ligesom Kommissionen, har beføjelse til at fortolke statsstøttebegrebet ([8]).

11. Statsstøttebegrebet er ikke begrænset til subsidier ([9]). Det omfatter bl.a. også skattebegunstigelser og investeringer med offentlige midler foretaget under forhold, som ville have afholdt en privat

([7]) 12 % af alle domme.

([8]) Sag 78/76, Steinike & Weinlig, Sml. 1977, s. 595, præmis 14, sag C-39/94, SFEI m.fl., Sml. 1996 s. I-3547, præmis 49, sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Den Franske Republik, Sml. 1991, s. I-5505, præmis 10 og sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, Sml. 2006, s. I-9957, præmis 39.

([9]) Sag C-308/01, GIL Insurance m.fl., Sml. 2004, s. I-4777, præmis 69, sag C-387/92, Banco Exterior de España mod Ayuntamiento de Valencia, Sml. 1994, s. I-877, præmis 13, og sag C-295/97, Piaggio, Sml. 1999, s. I-3735, præmis 34, sag C-39/94, SFEI, se fodnote 8, præmis 58, sag C-237/04, Enirisorse, Sml. 2006, s. I-2843, præmis 42 og sag C-66/02, Italien mod Kommissionen, Sml. 2005, s. I-10901, præmis 77.

investor fra at yde støtte ([10]). Det er i denne forbindelse uden betydning, om støtten ydes direkte af staten eller gennem offentlige eller private organer, som staten opretter eller udpeger til at forvalte støtten ([11]). Men for at offentlig støtte kan udgøre statsstøtte skal der være tale om støtte til bestemte virksomheder eller til produktionen af bestemte varer (»selektivitet«) i modsætning til generelle foranstaltninger, som traktatens artikel 87, stk. 1, ikke finder anvendelse på ([12]). Desuden skal støtten fordreje eller true med at fordreje konkurrencevilkårene og påvirke samhandelen mellem medlemsstaterne ([13]).

12. Spørgsmålet om, hvorvidt visse foranstaltninger udgør statsstøtte, er ofte blevet behandlet i Fællesskabets retsinstansers retspraksis ([14]) og i Kommissionens beslutninger. Desuden har Kommissionen udsendt udførlige retningslinjer for en række komplekse spørgsmål, f.eks. anvendelsen af det private investorprincip ([15]) og det private kreditorprincip ([16]), betingelserne for, at statsgarantier skal betragtes som statsstøtte ([17]), behandlingen af offentligt salg af jord ([18]), privatisering og tilsvarende statsforanstaltninger ([19]), støtte under de minimis-lofterne ([20]), eksportkreditforsikring ([21]), direkte beskatning af virksomhederne ([22]), risikokapitalinvesteringer ([23]) og statsstøtte til forskning, udvikling og innovation ([24]). Retspraksis og Kommissionens retningslinjer og beslutningspraksis kan være en værdifuld hjælp for de nationale domstole og potentielle sagsøgere med hensyn til statsstøttebegrebet.

13. I tilfælde af tvivl om, hvorvidt der foreligger statsstøtte, kan de nationale domstole anmode Kommissionen om en udtalelse i henhold til afsnit 3 i denne meddelelse. Dette berører ikke en

([10]) Jf. generaladvokat Jacobs' forslag til afgørelse i de forenede sager C-278/92, C-279/92 og C-280/92, Spanien mod Kommissionen, Sml. 1994, s. I-4103, præmis 28: »[…] der foreligger statsstøtte, såfremt en medlemsstat giver en virksomhed adgang til midler, som under normale omstændigheder ikke ville blive stillet til rådighed af en privat investor, der anvender almindelige forretningskriterier og ikke bekymrer sig om andre hensyn af social, politisk eller godgørende art«.

([11]) Sag 290/83, Kommissionen mod Frankrig, Sml. 1985, s. 439, præmis 14 og sag C-482/99, Frankrig mod Kommissionen, Sml. 2002, s. I-4397, præmis 36-42.

([12]) En klar analyse af denne sondring findes i generaladvokat Darmons forslag til afgørelse i de forenede sager C-72/91 og C-73/91, Sloman Neptun mod Bodo Ziesemer, Sml. 1993, s. I-887.

([13]) Jf. bl.a. de forenede sager C-393/04 og C-41/05, Air Liquide Industries Belgium, Sml. 2006, s. I-5293, præmis 33-36, sag C-222/04, Cassa di Risparmio de Firenze m.fl., Sml. 2006, s. I-289, præmis 139-141, og sag C-310/99, Italien mod Kommissionen, Sml. 2002, s. I-2289, præmis 84-86.

([14]) Et godt eksempel er Domstolens Altmark-dom, sag C-280/00, Altmark Trans GmbH og Regierungspräsidium Magdeburg mod Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, Sml. 2003, s. I-7747.

([15]) Med hensyn til det private investorprincip generelt henvises til sag C-142/87, Belgien mod Kommissionen (Tubemeuse), Sml. 1990, s. I-959, sag C-305/89, Italien mod Kommissionen (Alfa Romeo), Sml. 1991, s. I-1603, præmis 19 og 20. Med hensyn til en udførlig begrundelse derfor henvises til de forenede sager T-228/99 og T-233/99, Westdeutsche Landesbank Girozentrale mod Kommissionen, Sml. 2003, s. II-435, præmis 245 ff. Se også EF-Bulletin 9-1984, der er gengivet i »Konkurrencereglerne i De Europæiske Fællesskaber«, Del IIA, og Kommissionens meddelelse om anvendelse af EØF-traktatens artikel 92 og 93 og af artikel 5 i Kommissionens direktiv 80/723/EØF på offentlige virksomheder i fremstillingssektoren (EFT C 307 af 13.11.1993, s. 3). Hvad angår anvendelsen af dette princip på finansieringen af lufthavne, henvises til EF-retningslinjer for finansiering af lufthavne og statslig startstøtte til luftfartsselskaber, som opererer fra regionale lufthavne (EUT C 312 af 9.12.2005, punkt 42-52, s. 1).

([16]) Sag C-342/96, Spanien mod Kommissionen, Sml. 1999, s. I-2459, præmis 34 og sag C-256/97, DM Transport, Sml. 1999, s. I-3913, præmis 25.

([17]) Kommissionens meddelelse om anvendelsen af traktatens artikel 87 og 88 på statsstøtte i form af garantier (EUT C 155 af 20.6.2008, s. 10).

([18]) Meddelelse fra Kommissionen om statsstøtteelementer i forbindelse med offentlige myndigheders salg af jord og bygninger (EFT C 209 af 10.7.1997, s. 3).

([19]) XXIII Beretning om Konkurrencepolitikken, nr. 401-402 og sag C-278/92, Spanien mod Kommissionen, Sml. 1994, s. I-4103.

([20]) Kommissionens forordning (EF) nr. 1998/2006 af 15. december 2006 om anvendelse af traktatens artikel 87 og 88 på de minimis-støtte (EUT L 379 af 28.12.2006, s. 5); Kommissionens forordning (EF) nr. 875/2007 af 24. juli 2007 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på de minimis-støtte i fiskerisektoren og om ændring af forordning (EF) nr. 1860/2004 (EUT L 193 af 25.7.2007, s. 6); og Kommissionens forordning (EF) nr. 1535/2007 af 20. december 2007 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på de minimis-støtte til produktion af landbrugsprodukter (EUT L 337 af 21.12.2007, s. 35).

([21]) Meddelelse fra Kommissionen til medlemsstaterne i henhold til EF-traktatens artikel [93, stk. 1,] med henblik på anvendelse af traktatens artikel [92] og [93] på kortfristet eksportkreditforsikring (EFT C 281 af 17.9.1997, s. 4), senest ændret ved meddelelse fra Kommissionen til medlemsstaterne om ændring af meddelelse i henhold til EF-traktatens artikel [93, stk. 1,] med henblik på anvendelse af traktatens artikel [92] og [93] på kortfristet eksportkreditforsikring (EUT C 325 af 22.12.2005, s. 22).

([22]) Meddelelse fra Kommissionen om anvendelsen af statsstøttereglerne på foranstaltninger vedrørende direkte beskatning af virksomhederne (EFT C 384 af 10.12.1998, s. 3).

([23]) EF-retningslinjer for statsstøtte til fremme af risikokapitalinvesteringer i små og mellemstore virksomheder (EUT C 194 af 18.8.2006, s. 2).

([24]) Fællesskabets rammebestemmelser for statsstøtte til forskning og udvikling og innovation (EUT C 323 af 30.12.2006, s. 1).

national domstols mulighed for eller forpligtelse til at forelægge en sag for Domstolen med henblik på præjudiciel afgørelse i henhold til traktatens artikel 234.

2.1.2. *Standstill-klausulen*

14. I henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, må medlemsstaterne ikke gennemføre statsstøtteforanstaltninger uden Kommissionens forudgående godkendelse (»standstill-klausul«):

»Kommissionen skal underrettes så betids om enhver påtænkt indførelse eller ændring af støtteforanstaltninger, at den kan fremsætte sine bemærkninger hertil. Er Kommissionen af den opfattelse, at det påtænkte er uforeneligt med fællesmarkedet i henhold til artikel 87, iværksætter den uopholdeligt den i stk. 2 fastsatte fremgangsmåde. Den pågældende medlemsstat må ikke gennemføre de påtænkte foranstaltninger, før den nævnte fremgangsmåde har ført til endelig beslutning.« ([25])

15. Der er imidlertid en række situationer, hvor statsstøtte kan gennemføres lovligt uden godkendelse fra Kommissionen:

a) Når foranstaltningen er omfattet af en gruppefritagelsesforordning udstedt i henhold til Rådets forordning (EF) nr. 994/98 af 7. maj 1998 om anvendelse af artikel 92 og 93 i traktaten om oprettelse af Det Europæiske Fællesskab på visse former for horisontal statsstøtte ([26]) (»bemyndigelsesforordningen«). Hvis en foranstaltning opfylder alle betingelserne i en gruppefritagelsesforordning, fritages medlemsstaten for forpligtelsen til at anmelde den planlagte støtteforanstaltning, og standstill-klausulen finder ikke anvendelse. På grundlag af bemyndigelsesforordningen vedtog Kommissionen oprindeligt flere gruppefritagelsesforordninger ([27]), hvoraf nogle i mellemtiden er blevet erstattet af Kommissionens forordning (EF) nr. 800/2008 af 6. august 2008 om visse former for støttes forenelighed med fællesmarkedet i henhold til traktatens artikel 87 og 88 (den generelle gruppefritagelsesforordning) ([28]).

b) Standstill-klausulen finder heller ikke anvendelse på eksisterende støtte ([29]). Dette omfatter blandt andet støtte, som ydes i henhold til en ordning, der eksisterede inden en medlemsstats tiltrædelse af den Europæiske Union, eller en ordning, som Kommissionen tidligere har godkendt ([30]).

([25]) Standstill-klausulen er gentaget i artikel 3 i Rådets forordning (EF) nr. 659/1999 af 22. marts 1999 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af EF-traktatens artikel [93] (EFT L 83 af 27.3.1999, s. 1) (»procedureforordningen«). Med hensyn til det nøjagtige støttetidspunkt henvises til Kommissionens forordning (EF) nr. 1998/2006 af 15. december 2006 om anvendelse af traktatens artikel 87 og 88 på de minimis-støtte (EUT L 379 af 28.12.2006, s. 5) betragtning 10.

([26]) EFT L 142 af 14.5.1998, s. 1.

([27]) Kommissionens forordning (EF) nr. 68/2001 af 12. januar 2001 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på uddannelsesstøtte (EFT L 10 af 13.1.2001, s. 20), Kommissionens forordning (EF) nr. 70/2001 af 12. januar 2001 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på statsstøtte til små og mellemstore virksomheder (EFT L 10 af 13.1.2001, s. 33), Kommissionens forordning (EF) nr. 2204/2002 af 12. december 2002 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på statsstøtte til beskæftigelse (EFT L 337 af 13.12.2002, s. 3) og Kommissionens forordning (EF) nr. 1628/2006 af 24. oktober 2006 om anvendelse af traktatens artikel 87 og 88 på medlemsstaternes regionale investeringsstøtte (EUT L 302 af 1.11.2006, s. 29). Gruppefritagelsesforordningen om SMV, uddannelse og beskæftigelse blev forlænget indtil den 30. juni 2008 ved Kommissionens forordning (EF) nr. 1976/2006 af 20. december 2006 om ændring af forordning (EF) nr. 2204/2002, (EF) nr. 70/2001 og (EF) nr. 68/2001 for så vidt angår forlængelsen af deres anvendelsesperiode (EUT L 368 af 23.12.2006, s. 85). Særlige gruppefritagelsesforordninger finder anvendelse i fiskeri- og landbrugssektoren. Se Kommissionens forordning (EF) nr. 736/2008 af 22. juli 2008 om anvendelse af EF-traktatens artikel 87 og 88 på statsstøtte til små og mellemstore virksomheder, der beskæftiger sig med fremstilling, forarbejdning og afsætning af fiskevarer (EUT L 201 af 30.7.2008, s. 16), og Kommissionens forordning (EF) nr. 1857/2006 af 15. december 2006 om anvendelse af traktatens artikel 87 og 88 på statsstøtte til små og mellemstore virksomheder, der beskæftiger sig med produktion af landbrugsprodukter, og om ændring af forordning (EF) nr. 70/2001 (EUT L 358 af 16.12.2006, s. 3).

([28]) EUT L 214 af 9.8.2008, s. 3. Den generelle gruppefritagelsesforordning trådte i kraft den 29. august 2008. Bestemmelserne om overgang til den nye ordning er indeholdt i artikel 44.

([29]) Jf. artikel 1, litra b), i Rådets forordning (EF) nr. 659/1999 af 22. marts 1999 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af EF-traktatens artikel 93 (EFT L 83 af 27.3.1999, s. 1).

([30]) Det gælder ikke, når selve ordningen indeholder et krav om individuel anmeldelse for visse støtteformer. Med hensyn til begrebet, eksisterende støtte, henvises også til sag C-44/93 Namur-Les assurances du crédit mod Office national du ducroire og den belgiske stat, Sml. 1994, s. I-3829, præmis 28-34.

16. Nationale søgsmål i statsstøttesager vedrører undertiden anvendelsen af en gruppefritagelsesforordning eller en eksisterende eller godkendt støtteordning, eller begge. Med hensyn til anvendelsen af en sådan forordning eller støtteordning kan den nationale domstol kun vurdere, om alle betingelserne i forordningen eller ordningen er opfyldt. Den kan ikke tage stilling til, om en støtteforanstaltning er forenelig, såfremt dette ikke er tilfældet, da Kommissionen har enekompetence til at foretage denne vurdering ([31]).

17. Hvis den nationale domstol skal afgøre, om foranstaltningen er omfattet af en godkendt støtteordning, kan den kun kontrollere, om alle betingelserne i godkendelsesbeslutningen er opfyldt. Såfremt de spørgsmål, der er rejst på nationalt plan, vedrører gyldigheden af en kommissionsbeslutning, har den nationale domstol ikke kompetence til at erklære fællesskabsinstitutionernes retsakter ugyldige ([32]). Når der opstår spørgsmål om gyldigheden kan, og i visse tilfælde skal, den nationale domstol forelægge sagen for Domstolen med henblik på en præjudiciel afgørelse ([33]). På grundlag af retssikkerhedsprincippet som fortolket af Domstolen er det end ikke længere muligt at anfægte gyldigheden af den tilgrundliggende kommissions beslutning som led i en præjudiciel sag, når sagsøgeren uden tvivl kunne have anfægtet Kommissionens beslutning ved Fællesskabets retsinstanser i henhold til traktatens artikel 230, men undlod at gøre det ([34]).

18. Den nationale domstol kan anmode Kommissionen om en udtalelse i henhold til afsnit 3 i denne meddelelse, hvis den nærer tvivl med hensyn til anvendelsen af en gruppefritagelsesforordning eller en eksisterende eller godkendt støtteordning.

2.1.3. *Kommissionens og de nationale domstoles respektive roller*

19. Domstolen har gentagne gange bekræftet, at både de nationale domstole og Kommissionen spiller væsentlige, men klart adskilte roller i forbindelse med håndhævelsen af statsstøttereglerne ([35]).

20. Det er Kommissionens primære opgave at undersøge, om de foreslåede støtteforanstaltninger er forenelige med fællesmarkedet, på grundlag af de kriterier, der er fastsat i traktatens artikel 87, stk. 2 og 3. Kommissionen har enekompetence til at foretage denne vurdering af foreneligheden, under forbehold af Fællesskabets retsinstansers prøvelsesret. Ifølge Domstolens faste retspraksis har de nationale domstole ikke beføjelse til at erklære en statsstøtteforanstaltning forenelig med traktatens artikel 87, stk. 2 og 3 ([36]).

21. Den nationale domstols rolle afhænger af den pågældende støtteforanstaltning og af, om foranstaltningen er behørigt anmeldt til og godkendt af Kommissionen:

a) De nationale domstole anmodes ofte om at gribe ind i tilfælde, hvor en myndighed i en medlemsstat ([37]) har ydet støtte uden at overholde standstill-klausulen. Denne situation opstår enten, fordi støtten overhovedet ikke var blevet anmeldt, eller fordi myndigheden gennemførte den inden den fik Kommissionens godkendelse. Det er i sådanne tilfælde de nationale domstoles opgave at beskytte de borgeres rettigheder, der er berørt af den ulovlige gennemførelse af støtten ([38]).

([31]) Se punkt 20.
([32]) Sag C-119/05, Lucchini, Sml. 2007, s. I-6199, præmis 53.
([33]) Sag T-330/94, Salt Union mod Kommissionen, Sml. 1996, s. II-1475, præmis 39.
([34]) Sag C-188/92, TWD Textilwerke Deggendorf mod Tyskland, Sml. 1994, s. I-833, præmis 17, 25 og 26, se tillige de forenede sager C-346/03 og C-529/03, Atzeni m.fl., Sml. 2006, s. I-1875, præmis 31, og sag C-232/05, Kommissionen mod Frankrig, (»Scott«), Sml. 2006, s. I-10071, præmis 59.
([35]) Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 37, de forenede sager C-261/01 og C-262/01, Van Calster og Cleeren, Sml. 2003, s. I-12249, præmis 74, og sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 41.
([36]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, Sml. 2008, s. I-469, præmis 38, sag C-17/91, Lornoy m.fl. mod den belgiske stat, Sml. 1992, s. I-6523, præmis 30, og sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 14.
([37]) Dette omfatter myndigheder på nationalt, regionalt og lokalt plan.
([38]) Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 38 og 44, de forenede sager C-261/01 og C-262/01, Van Calster og Cleeren, se fodnote 35, præmis 75, og sag C-295/97, Piaggio, se fodnote 9, præmis 31.

b) De nationale domstole spiller også en vigtig rolle i forbindelse med håndhævelsen af tilbagesøgningsbeslutninger i henhold til artikel 14, stk. 1, i Rådets forordning (EF) nr. 659/1999 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af EF-traktatens artikel 93 [39] (»procedureforordningen«), når det i Kommissionens vurdering konkluderes, at ulovligt ydet støtte er uforenelig med fællesmarkedet, og den pågældende medlemsstat pålægges at kræve den uforenelige støtte tilbagebetalt fra støttemodtageren. I disse tilfælde inddrages de nationale domstole sædvanligvis i forbindelse med sager anlagt af støttemodtagere til prøvelse af lovligheden af nationale myndigheders krav om tilbagebetaling. Der kan dog være tale om andre typer retssager afhængigt af de nationale procedureregler (såsom sager anlagt af medlemsstatens myndigheder mod støttemodtageren med henblik på at efterkomme en kommissionsbeslutning om tilbagesøgning).

22. Ved sikringen af borgernes interesser skal de nationale domstole fuldt ud tage hensyn til effektiviteten og den direkte virkning [40] af traktatens artikel 88, stk. 3, og tilgodese Fællesskabets interesser [41].

23. De nationale domstoles rolle i sådanne situationer er beskrevet mere udførligt i afsnit 2.2 og 2.3.

2.2. De nationale domstoles rolle ved håndhævelsen af traktatens artikel 88, stk. 3 — Ulovlig statsstøtte

24. Som det er tilfældet med traktatens artikel 81 og 82 giver standstill-klausulen i traktatens artikel 88, stk. 3, de berørte parter (f.eks. støttemodtagernes konkurrenter) individuelle rettigheder, som har direkte virkning. De berørte parter kan håndhæve deres rettigheder ved at anlægge sag ved de kompetente nationale domstole mod den medlemsstat, der yder støtten. Behandlingen af sådanne retssager og dermed beskyttelse af konkurrenternes rettigheder efter traktatens artikel 88, stk. 3, er en af de nationale domstoles vigtigste opgaver på statsstøtteområdet.

25. At de nationale domstoles rolle i denne forbindelse er væsentlig, skyldes også, at Kommissionens egne beføjelser til at beskytte konkurrenter og andre tredjeparter mod ulovlig støtte er begrænsede. Og som det vigtigste har Kommissionen, som Domstolen fastslog i »Boussac«-dommen [42] og »Tubemeuse«-dommen [43], ikke mulighed for at træffe en endelig beslutning med pålæg om tilbagebetaling, blot fordi støtten ikke var anmeldt i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Kommissionen skal derfor foretage en fuldstændig vurdering af foreneligheden, uanset om standstill-klausulen er blevet overholdt eller ej [44]. Denne vurdering kan være tidskrævende, og Kommissionens beføjelse til at udstede foreløbige påbud om tilbagebetaling er underlagt meget strenge retlige krav [45].

26. Som følge heraf er søgsmål ved nationale domstole en vigtig klageadgang for konkurrenter og andre tredjeparter, der er berørt af ulovlig statsstøtte. De retsmidler, der findes ved de nationale domstole, omfatter følgende:

---

[39] EFT L 83 af 27.3.1999, s. 1.
[40] Sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 11 og 12, og sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 39 og 40.
[41] Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 48.
[42] Sag C-301/87, Frankrig mod Kommissionen, (»Boussac«), Sml. 1990, s. I-307.
[43] Sag C-142/87, Belgien mod Kommissionen, (»Tubemeuse«), Sml. 1990, s. I-959.
[44] Sag C-301/87, Frankrig mod Kommissionen, (»Boussac«), se fodnote 42, præmis 17-23, sag C-142/87, Belgien mod Kommissionen, (»Tubemeuse«), se fodnote 43, præmis 15-19, sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 14, og sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 38.
[45] Jf. procedureforordningens artikel 11, stk. 2, som fastsætter følgende kriterier: Der er ikke tvivl om den pågældende foranstaltnings karakter af støtte, der må handles hurtigt, og der er alvorlig risiko for omfattende og uoprettelig skade for en konkurrent.

a) forhindring af, at ulovlig støtte udbetales

b) tilbagesøgning af ulovlig støtte (uanset forenelighed)

c) opkrævning af ulovlighedsrenter

d) erstatning til konkurrenter og andre tredjeparter og

e) foreløbige forholdsregler mod ulovlig støtte.

27. Hvert af disse retsmidler er beskrevet mere udførligt i afsnit 2.2.1-2.2.6.

2.2.1. *Forhindring af, at ulovlig støtte udbetales*

28. De nationale domstole er forpligtet til at beskytte de borgeres rettigheder, der er berørt af overtrædelser af standstill-klausulen. De nationale domstole skal derfor drage alle relevante retlige konsekvenser i overensstemmelse med national ret, når traktatens artikel 88, stk. 3, er overtrådt ([46]). De nationale domstoles forpligtelser er imidlertid ikke begrænset til ulovlig støtte, der allerede er udbetalt. De omfatter også tilfælde, hvor en ulovlig udbetaling vil blive foretaget. Som led i deres forpligtelser i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, skal de nationale domstole sikre borgernes rettigheder over for en eventuel tilsidesættelse af disse rettigheder ([47]). Når en ulovlig støtte vil blive udbetalt, er den nationale domstol derfor forpligtet til at forhindre, at denne udbetaling finder sted.

29. De nationale domstoles forpligtelse til at forhindre, at ulovlig støtte udbetales, kan opstå inden for en række proceduremæssige rammer afhængigt af de forskellige typer af søgsmål, der findes efter national ret. Sagsøgeren vil meget ofte søge at anfægte gyldigheden af den nationale afgørelse, hvorved den ulovlige statsstøtte blev tildelt. I sådanne tilfælde vil den logiske konsekvens af, at afgørelsen om støttens tildeling er fundet ugyldig som følge af medlemsstatens tilsidesættelse af traktatens artikel 88, stk. 3, normalt være at forhindre, at den ulovlige støtte udbetales ([48]).

2.2.2. *Tilbagesøgning af ulovlig støtte*

30. Når en national domstol stilles over for ulovligt ydet støtte, skal den drage alle retlige konsekvenser deraf i henhold til national ret. Den nationale domstol skal derfor principielt kræve fuld tilbagebetaling af ulovlig støtte fra støttemodtageren ([49]). Fastsættelse af krav om fuld tilbagebetaling af ulovlig støtte indgår i den nationale domstols forpligtelse til at beskytte klagerens (såsom konkurrentens) individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Den nationale domstols tilbagesøgningsforpligtelse er derfor ikke afhængig af, om støtteforanstaltningen er forenelig med traktatens artikel 87, stk. 2 og 3.

([46]) Sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 12, sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 40, sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 47, og sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 41.

([47]) Se henvisningerne i fodnote 38.

([48]) Vedrørende ugyldigheden af tildelingsafgørelsen i sager, hvor medlemsstaten har overtrådt traktatens artikel 88, stk. 3, se sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 12; se tillige, som illustration, den tyske Bundesgerichtshofs dom af 4. april 2003, V ZR 314/02, VIZ 2003, 340, og dom af 20. januar 2004, XI ZR 53/03, NVwZ 2004, 636.

([49]) Sag C-71/04, Xunta de Galicia, Sml. 2005, s. I-7419, præmis 49, sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 40 og 68, og sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 12.

31. Da de nationale domstole skal kræve fuld tilbagebetaling af ulovlig støtte, uanset dens forenelighed, kan tilbagesøgningen foregå hurtigere ved en national domstol end via en klage til Kommissionen. I modsætning til Kommissionen ([50]) kan og skal den nationale domstol begrænse sig til at afgøre, om foranstaltningen udgør statsstøtte, og om standstill-klausulen finder anvendelse på den.

32. De nationale domstoles tilbagesøgningsforpligtelse er imidlertid ikke absolut. Ifølge retspraksis i forbindelse med »SFEI«-sagen ([51]) kan der forekomme ekstraordinære omstændigheder, hvor det ikke er hensigtsmæssigt at tilbagesøge en ulovlig statsstøtte. Den retsnorm, der skal anvendes i denne forbindelse, bør svare til den, der finder anvendelse i henhold til procedureforordningens artikel 14 og 15 ([52]). Med andre ord kan omstændigheder, som ikke ville være til hinder for et tilbagesøgningskrav fra Kommissionen, ikke begrunde, at en national domstol afstår fra at kræve fuld tilbagebetaling i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Den norm, som domstolene anvender i denne henseende, er meget streng ([53]). Ifølge Domstolens retspraksis kan en modtager af ulovligt ydet støtte principielt ikke påberåbe sig en berettiget forventning som beskyttelse mod et tilbagesøgningskrav fra Kommissionen ([54]). Grunden hertil er, at en påpasselig erhvervsdrivende ville have været i stand til at forvisse sig om, hvorvidt den modtagne støtte var anmeldt eller ej ([55]).

33. Som begrundelse for, at den nationale domstol ikke kræver tilbagebetaling i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, skal en specifik og konkret omstændighed derfor have skabt en berettiget forventning hos støttemodtageren ([56]). Dette kan være tilfældet, hvis Kommissionen selv har afgivet præcise løfter om, at den pågældende foranstaltning ikke udgør statsstøtte, eller at den ikke er omfattet af standstill-klausulen ([57]).

34. I dommen i »CELF«-sagen ([58]) præciserede Domstolen, at den nationale domstol ikke har pligt til at kræve fuld tilbagebetaling af ulovlig statsstøtte, hvis Kommissionen på det tidspunkt, hvor den nationale domstol træffer afgørelse, allerede har fastslået, at støtten er forenelig med fællesmarkedet. Da formålet med standstill-klausulen er at sikre, at kun forenelig støtte kan gennemføres, kan dette formål ikke længere blive bragt i fare, hvis Kommissionen allerede har bekræftet foreneligheden ([59]). Den nationale domstols forpligtelse til at beskytte individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, berøres derfor ikke, hvis Kommissionen endnu ikke har truffet en beslutning, uanset om der er indledt en kommissionsprocedure eller ej ([60]).

([50]) Som skal foretage en forenelighedsanalyse, inden den kræver tilbagesøgning, se henvisningerne i fodnote 44.

([51]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 70 og 71, hvori der henvises til generaladvokat Jacobs' forslag til afgørelse i denne sag, præmis 73-75; se tillige sag 223/85, RSV mod Kommissionen, Sml. 1987, s. 4617, præmis 17, og sag C-5/89, Kommissionen mod Tyskland, Sml. 1990, s. I-3437, præmis 16.

([52]) Med hensyn til den norm, der anvendes i denne forbindelse, henvises til generaladvokat Jacobs' forslag til afgørelse i sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 75.

([53]) Artikel 14 indeholder kun en undtagelse fra Kommissionens tilbagesøgningsforpligtelse, når en tilbagesøgning ville være i strid med generelle principper i fællesskabslovgivningen. Det eneste tilfælde, hvor en medlemsstat kan afstå fra at gennemføre et tilbagesøgningskrav fra Kommissionen, er, når en sådan tilbagesøgning ville være objektivt umulig, jf. sag C-177/06, Kommissionen mod Spanien, Sml. 2007, s. I-7689, præmis 46. Se også punkt 17 i Kommissionens meddelelse »Mod en effektiv gennemførelse af Kommissionens beslutninger, som pålægger en medlemsstat at tilbagesøge ulovlig og uforenelig statsstøtte« (EUT C 272 af 15.11.2007, s. 4).

([54]) Sag C-5/89, Kommissionen mod Tyskland, se fodnote 51, præmis 14, sag C-169/95, Spanien mod Kommissionen, Sml. 1997, s. I-135, præmis 51, og sag C-148/04, Unicredito Italiano, Sml. 2005, s. I-11137, præmis 104.

([55]) Sag C-5/89, Kommissionen mod Tyskland, se fodnote 51, præmis 14, sag C-24/95, Alcan Deutschland, Sml. 1997, s. I-1591, præmis 25, og de forenede sager C-346/03 og C-529/03, Atzeni m.fl., se fodnote 34, præmis 64.

([56]) Jf. generaladvokat Jacobs' forslag til afgørelse i sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 73, og sag 223/85, RSV mod Kommissionen, se fodnote 51, præmis 17.

([57]) De forenede sager C-182/03 og C-217/03, Belgien og Forum 187 mod Kommissionen, Sml. 2006, s. I-5479, præmis 147.

([58]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 45, 46 og 55 og sag C-384/07, Wienstrom, dom af 11. december 2008, endnu ikke offentliggjort, præmis 28.

([59]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 49.

([60]) I dommen bekræftes udtrykkeligt den tilbagesøgningsforpligtelse, som Domstolen har pålagt i sin tidligere praksis, jf. sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 41.

35. Mens den nationale domstol efter en positiv beslutning fra Kommissionen ikke længere er omfattet af en *fællesskabsretlig* forpligtelse til at kræve fuld tilbagebetaling, har Domstolen også udtrykkeligt anerkendt, at der kan foreligge en tilbagesøgningsforpligtelse i henhold til *national ret* ([61]). Når der foreligger en sådan tilbagesøgningsforpligtelse, er dette imidlertid uden betydning for medlemsstatens ret til på et senere tidspunkt på ny at gennemføre støtten.

36. Når den nationale domstol har fastslået, at ulovlig støtte er blevet tildelt i strid med traktatens artikel 88, stk. 3, skal den fastlægge støttens omfang for at beregne det beløb, der skal tilbagesøges. Den nationale domstol bør i denne henseende kunne finde støtte i Fællesskabets retsinstansers retspraksis vedrørende anvendelsen af traktatens artikel 87, stk. 1, og i Kommissionens retningslinjer og beslutningspraksis. Såfremt den nationale domstol støder på vanskeligheder ved beregningen af støttebeløbet, kan den anmode Kommissionen om bistand, som nærmere beskrevet i afsnit 3 i denne meddelelse.

2.2.3. *Opkrævning af renter*

37. Den økonomiske fordel ved ulovlig støtte er ikke begrænset til støttens nominelle beløb. Støttemodtageren opnår derudover en økonomisk fordel som følge af den for tidlige gennemførelse af støtten. Dette skyldes, at såfremt støtten var blevet anmeldt til Kommissionen, havde udbetalingen fundet sted senere (hvis i det hele taget). Derved havde støttemodtageren været nødt til at låne de pågældende midler på kapitalmarkederne, herunder renter til markedssatser.

38. Denne urimelige tidsfordel er grunden til, at procedureforordningens artikel 14, stk. 2, i tilfælde af tilbagebetalingskrav fra Kommissionen ikke kun foreskriver tilbagebetaling af det nominelle støttebeløb, men også betaling af renter fra det tidspunkt, hvor den ulovlige støtte blev stillet til modtagerens rådighed, og indtil den reelt er blevet tilbagebetalt. Den rentesats, der skal anvendes i denne forbindelse, er fastsat i artikel 9 i Kommissionens forordning (EF) nr. 794/2004 af 21. april 2004 om gennemførelse af Rådets forordning (EF) nr. 659/1999 om fastlæggelse af regler for anvendelsen af EF-traktatens artikel [93] (»gennemførelsesforordningen«) ([62]).

39. I dommen i »CELF«-sagen har Domstolen præciseret, at behovet for at opveje den økonomiske fordel, der følger af en for tidlig gennemførelse af støtten (i det følgende benævnt »ulovlighedsrenter«), indgår i de nationale domstoles forpligtelse i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Det skyldes, at den for tidlige gennemførelse af ulovlig støtte i det mindste afhængig af forholdene vil undergive konkurrenter de konkurrencemæssige virkninger af støtten på et tidligere tidspunkt, end det ellers ville have været tilfældet. Støttemodtageren har derfor opnået en utilbørlig fordel ([63]).

40. Den nationale domstols forpligtelse til at kræve betaling af ulovlighedsrenter kan opstå i to forskellige situationer:

a) Den nationale domstol skal normalt kræve fuld tilbagebetaling af ulovlig støtte i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Når dette er tilfældet, skal ulovlighedsrenterne lægges til det oprindelige støttebeløb ved beregningen af det samlede beløb, der skal betales.

([61]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 53 og 55.
([62]) EUT L 140 af 30.4.2004, s. 1. Vedrørende metoden for fastsættelse af referencesatsen og kalkulationsrenten se meddelelse fra Kommissionen om revision af metoden for fastsættelse af referencesatsen og kalkulationsrenten (EUT C 14 af 19.1.2008, s. 6) (»meddelelsen om referencesatser«).
([63]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 50-52 og 55.

b) Den nationale domstol skal imidlertid også opkræve ulovlighedsrenter under omstændigheder, hvor der undtagelsesvis ikke er nogen forpligtelse til at kræve fuld tilbagebetaling. Som bekræftet i dommen i »CELF«-sagen er den nationale domstol derfor fortsat forpligtet til at kræve betaling af ulovlighedsrenter selv efter en positiv beslutning fra Kommissionen ([64]). Dette kan være af central betydning for potentielle sagsøgere, da det er et værdifuldt retsmiddel i tilfælde, hvor Kommissionen allerede har erklæret støtten forenelig med fællesmarkedet.

41. For at opfylde deres forpligtelse til at opkræve ulovlighedsrenter skal de nationale domstole beregne det rentebeløb, der skal betales. Følgende principper gælder i denne henseende:

a) Udgangspunktet er det nominelle støttebeløb ([65]).

b) Ved fastsættelsen af den gældende rentesats og beregningsmetode bør de nationale domstole tage i betragtning, at en national domstols opkrævning af ulovlighedsrenter tjener samme formål som Kommissionens opkrævning af renter i henhold til procedureforordningens artikel 14. Desuden er krav om opkrævning af ulovlighedsrenter fællesskabsretlige krav, der er baseret direkte på traktatens artikel 88, stk. 3 ([66]). Ækvivalens- og effektivitetsprincippet, der er beskrevet i afsnit 2.4.1 i denne meddelelse, finder derfor anvendelse på disse krav.

c) For at sikre overensstemmelse med procedureforordningens artikel 14 og opfylde kravet om effektivitet mener Kommissionen, at den metode, som den nationale domstol anvender til at beregne renterne, ikke må være mindre streng end den metode, der er fastsat i gennemførelsesforordningen ([67]). Ulovlighedsrenter skal derfor beregnes med renters rente, og den gældende rentesats må ikke være lavere end referencesatsen ([68]).

d) Endvidere er det Kommissionens opfattelse, at det følger af ækvivalensprincippet, at den nationale domstol, såfremt beregningen af rentesatsen i henhold til national ret er strengere end den, der er fastsat i gennemførelsesforordningen, også vil skulle anvende de strengere nationale regler på krav, der er baseret på traktatens artikel 88, stk. 3.

e) Begyndelsestidspunktet for renteberegningen vil altid være det tidspunkt, hvor den ulovlige støtte blev stillet til modtagerens rådighed. Afslutningstidspunktet afhænger af situationen på tidspunktet for den nationale dom. Hvis Kommissionen, som det var tilfældet i »CELF«-sagen, allerede har godkendt støtten, er afslutningstidspunktet datoen for Kommissionens beslutning. I modsat fald påløber der ulovlighedsrenter for hele den ulovlige periode indtil datoen for støttemodtagerens faktiske tilbagebetaling af støtten. Som fastslået i »CELF«-dommen skal der også opkræves ulovlighedsrenter for perioden fra Kommissionens vedtagelse af en positiv beslutning og Fællesskabets retsinstansers senere omstødelse af denne beslutning ([69]).

([64]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 52 og 55.
([65]) Se punkt 36. Skatter, der betales af det nominelle støttebeløb, kan fradrages i forbindelse med tilbagesøgning, jf. sag T-459/93, Siemens mod Kommissionen, Sml. 1995, s, II-1675, præmis 83.
([66]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 52 og 55.
([67]) Se kapitel V i gennemførelsesforordningen.
([68]) Se fodnote 62.
([69]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 69.

42. I tvivlstilfælde kan den nationale domstol anmode Kommissionen om bistand i henhold til afsnit 3 i denne meddelelse.

2.2.4. *Erstatningskrav*

43. Det indgår som en del af de nationale domstoles rolle i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, at de kan foranlediges til at tage stilling til påstande om erstatning for tab lidt af støttemodtagerens konkurrenter og af andre tredjeparter som følge af den ulovlige statsstøtte ([70]). Sådanne erstatningssøgsmål er sædvanligvis rettet mod den myndighed, der har bevilget statsstøtten. De kan navnlig være vigtige for sagsøgeren, da et vellykket erstatningssøgsmål, i modsætning til søgsmål, der blot tager sigte på tilbagebetaling, giver sagsøgeren en direkte økonomisk kompensation for det lidte tab.

44. Domstolen har gentagne gange fastslået, at berørte tredjeparter kan anlægge sådanne erstatningssøgsmål i henhold til *national ret* ([71]). Sådanne søgsmål er tydeligvis afhængige af de nationale retsregler. De retsgrundlag, som sagsøgere har baseret sig på tidligere, varierer derfor meget i hele Fællesskabet.

45. Uanset muligheden for at kræve erstatning i henhold til national ret har tilsidesættelse af standstill-klausulen direkte og bindende konsekvenser i henhold til *fællesskabsretten*. Grunden hertil er, at standstill-klausulen i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, er en umiddelbart anvendelig fællesskabsregel, som er bindende for alle myndigheder i medlemsstaterne ([72]). Tilsidesættelse af standstill-klausulen kan derfor principielt medføre erstatningskrav på grundlag af Domstolens praksis i »Francovich«-sagen ([73]) og »Brasserie du Pêcheur«-sagen ([74]) ([75]). Denne retspraksis bekræfter, at medlemsstaterne er erstatningsansvarlige for tab, som er forvoldt borgerne på grund af tilsidesættelse af fællesskabsretten, der må tilregnes staten ([76]). Et sådant erstatningsansvar foreligger, hvis: i) den bestemmelse, der er tilsidesat, har til formål at tillægge borgerne rettigheder, ii) tilsidesættelsen er tilstrækkelig kvalificeret, og iii) der er en direkte årsagsforbindelse mellem tilsidesættelsen af medlemsstatens forpligtelse og de skadelidtes tab ([77]).

46. Den første betingelse (fællesskabsretlig forpligtelse, der tager sigte på at beskytte individuelle rettigheder) opfyldes med hensyn til overtrædelser af traktatens artikel 88, stk. 3. Domstolen har ikke kun gentagne gange bekræftet eksistensen af individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, men har også præciseret, at det er de nationale domstoles egentlige opgave at beskytte disse individuelle rettigheder ([78]).

([70]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 53 og 55, sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 56, og sag C-334/07 P. Kommissionen mod Freistaat Sachsen, dom af 11. december 2008, endnu ikke offentliggjort, præmis 54.

([71]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 53 og 55, sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 56, og sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 75.

([72]) Sag 6/64, Costa mod E.N.E.L., Sml. 1964, s. 1141, sag 120/73, Lorenz GmbH mod Forbundsrepublikken Tyskland m.fl., Sml. 1973, s. 1471, præmis 8, og sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 36, præmis 11.

([73]) De forenede sager C-6/90 og C-9/90, Francovich og Bonifaci mod Italien, Sml. 1991, s. I-5357.

([74]) De forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du Pêcheur og Factortame, Sml. 1996, s. I-1029.

([75]) At overtrædelse af statsstøttereglerne kan gøre medlemsstaterne direkte ansvarlige efter EU-retten blev bekræftet i sag C-173-03, Traghetti del Mediterraneo mod Italien, Sml. 2006, s. I-5177, præmis 41.

([76]) De forenede sager C-6/90 og C-9/90, Francovich og Bonifaci mod Italien, se fodnote 73, præmis 31-37, og de forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du Pêcheur og Factortame, se fodnote 75, præmis 31.

([77]) Sag C-173-03, Traghetti del Mediterraneo mod Italien, se fodnote 75, præmis 45.

([78]) Sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 12-14; de forenede sager C-261/01 og C-262/01, Van Calster og Cleeren, se fodnote 35, præmis 53, og sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 38.

47. Betingelsen om en tilstrækkelig kvalificeret tilsidesættelse af fællesskabsretten vil også generelt være opfyldt med hensyn til traktatens artikel 88, stk. 3. Ved afgørelsen af, om en tilsidesættelse af fællesskabsretten er tilstrækkelig kvalificeret eller ej, lægger Domstolen stor vægt på det skøn, som de pågældende myndigheder råder over ([79]). Såfremt den pågældende myndighed ikke har noget skøn, kan selve den omstændighed, at der er begået en overtrædelse af fællesskabsretten, være tilstrækkelig til at bevise, at der foreligger en tilstrækkelig kvalificeret tilsidesættelse ([80]). Med hensyn til traktatens artikel 88, stk. 3, har medlemsstaternes myndigheder imidlertid ingen skønsbeføjelse til ikke at anmelde statsstøtteforanstaltninger. De er principielt underlagt en absolut forpligtelse til at anmelde alle sådanne foranstaltninger inden gennemførelsen heraf. Selv om Domstolen undertiden tager hensyn til, om den pågældende tilsidesættelse af fællesskabsretten er undskyldelig ([81]), kan medlemsstaternes myndigheder i forbindelse med statsstøtte normalt ikke gøre gældende, at de ikke havde kendskab til standstill-klausulen. Grunden hertil er, at der findes omfattende retspraksis og retningslinjer fra Kommissionen om anvendelsen af traktatens artikel 87, stk. 1, og artikel 88, stk. 3. I tvivlstilfælde kan medlemsstaterne altid anmelde foranstaltningen til Kommissionen af hensyn til retssikkerheden ([82]).

48. Den tredje betingelse om, at tilsidesættelsen af fællesskabsretten skal have påført sagsøgeren et faktisk og reelt økonomisk tab, kan opfyldes på forskellige måder.

49. Sagsøgeren vil ofte gøre gældende, at støtten direkte forårsagede en tabt fortjeneste. Stillet over for et sådant krav bør den nationale domstol tage hensyn til følgende betragtninger:

a) I kraft af de fællesskabsretlige krav om ækvivalens og effektivitet ([83]) kan nationale regler ikke udelukke en medlemsstats ansvar for tabt fortjeneste ([84]). Der kan være tale om tab ifølge fællesskabsretten, uanset om tilsidesættelsen medførte, at sagsøgeren mistede et aktiv, eller det forhindrede sagsøgeren i at forbedre sin aktivstilling. Såfremt national ret skulle indeholde en sådan udelukkelse, vil den nationale domstol skulle undlade at anvende bestemmelsen med hensyn til erstatningskrav i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3.

b) Det vil være lettere at fastslå det faktiske omfang af tabt fortjeneste i tilfælde af, at den ulovlige støtte gjorde det muligt for støttemodtageren at vinde en kontrakt eller opnå en specifik forretningsmulighed på bekostning af sagsøgeren. Den nationale domstol kan derpå beregne den indtægt, som sagsøgeren sandsynligvis havde opnået i forbindelse med denne kontrakt. I tilfælde, hvor kontrakten allerede er opfyldt af støttemodtageren, vil den nationale domstol også tage hensyn til den faktisk opnåede fortjeneste.

c) Mere komplicerede tabsvurderinger er nødvendige i tilfælde, hvor støtten alene medfører et samlet tab af markedsandel. En mulig fremgangsmåde i forbindelse med sådanne tilfælde kunne være at sammenligne sagsøgerens faktiske indkomstsituation (på grundlag af resultatopgørelsen) med den hypotetiske indkomstsituation, såfremt den ulovlige støtte ikke var blevet ydet.

d) Der kan være omstændigheder, hvor det af sagsøgeren lidte tab overstiger den tabte fortjeneste. Dette kunne f.eks. være tilfældet, hvis sagsøgeren som følge af den ulovlige støtte tvinges til at ophøre med sin virksomhed (f.eks. gennem insolvens).

([79]) De forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du Pêcheur og Factortame, se fodnote 74, præmis 55.
([80]) Sag C-278/05, Robins m.fl., Sml. 2007, s. I-1053, præmis 71, sag C-424/97, Haim, Sml. 2000, s. I-5123, præmis 38, og sag C-5/94, Hedley Lomas, Sml. 1996, s. I-2553, præmis 28.
([81]) De forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du Pêcheur og Factortame, se fodnote74, præmis 56.
([82]) Selv om en tilsidesættelse af traktatens artikel 88, stk. 3, derfor generelt skal betragtes som tilstrækkelig kvalificeret, kan der være ekstraordinære omstændigheder, som er til hinder for et erstatningskrav. Under sådanne omstændigheder opfyldes betingelsen om en tilstrækkelig kvalificeret tilsidesættelse i givet fald ikke. Se punkt 32 og 33.
([83]) Se afsnit 2.4.1.
([84]) De forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du Pêcheur og Factortame, se fodnote 74, præmis 87 og 90.

50. Muligheden for at kræve erstatning er principielt uafhængig af en eventuel parallel undersøgelse, som Kommissionen måtte være i gang med at foretage af den samme støtteforanstaltning. En sådan igangværende undersøgelse fritager ikke den nationale domstol for forpligtelsen til at sikre individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3 ([85]). Da sagsøgeren i givet fald er i stand til at godtgøre, at vedkommende har lidt tab som følge af den for tidlige gennemførelse af støtten og navnlig som følge af støttemodtagerens ulovlige tidsfordel, er vellykkede erstatningskrav heller ikke udelukket i tilfælde, hvor Kommissionen allerede har godkendt støtten på det tidspunkt, hvor den nationale domstol træffer afgørelse ([86]).

51. Nationale procedureregler gør det undertiden muligt for den nationale domstol at basere sig på rimelige skøn med henblik på at fastsætte det faktiske erstatningsbeløb, der skal ydes sagsøgeren. Når det er tilfældet, og forudsat at effektivitetsprincippet ([87]) overholdes, vil det også være muligt at anvende sådanne skøn i forbindelse med erstatningskrav, som opstår i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Dette kan være et nyttigt redskab for nationale domstole, som står over for vanskeligheder med hensyn til beregningen af tab.

52. De retlige forudsætninger for erstatningskrav i henhold til fællesskabsretten og spørgsmål om beregning af tab kan også danne grundlag for anmodninger om bistand fra Kommissionen i henhold til afsnit 3 i denne meddelelse.

2.2.5. *Erstatningskrav over for støttemodtageren*

53. Potentielle sagsøgere har ret til at rejse erstatningskrav over for den myndighed, der har bevilget statsstøtten. Der kan imidlertid være omstændigheder, hvor sagsøgeren foretrækker at kræve erstatning direkte af støttemodtageren.

54. I »SFEI«-dommen behandlede Domstolen udtrykkeligt spørgsmålet om, hvorvidt der kan anlægges direkte erstatningssøgsmål mod støttemodtageren i henhold til fællesskabsretten. Den konkluderede, at der ikke i *fællesskabsretten* er tilstrækkelig hjemmel til sådanne krav, da traktatens artikel 88, stk. 3, ikke pålægger støttemodtageren direkte forpligtelser ([88]).

55. Dette udelukker imidlertid ikke på nogen måde muligheden for et vellykket erstatningssøgsmål mod støttemodtageren på grundlag af den materielle *nationale ret*. I denne forbindelse henviste Domstolen specifikt til muligheden for, at potentielle sagsøgere kunne gøre nationale regler for ansvar uden for kontraktforhold gældende ([89]).

2.2.6. *Foreløbige forholdsregler*

56. De nationale domstoles pligt til at drage de nødvendige retlige konsekvenser af overtrædelser af standstill-klausulen er ikke begrænset til deres endelige afgørelser. Det indgår også som en del af de nationale domstoles rolle i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, at træffe foreløbige forholdsregler, når dette er hensigtsmæssigt for at sikre borgernes rettigheder ([90]) og effektiviteten af traktatens artikel 88, stk. 3.

([85]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 44.
([86]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 53 og 55.
([87]) Se afsnit 2.4.1.
([88]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 72-74.
([89]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 75. I situationer, hvor der er tale om lovvalg, er det Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 864/2007 om lovvalgsregler for forpligtelser uden for kontrakt (Rom II-forordningen), der er afgørende for, hvilken ret der finder anvendelse (EUT L 199 af 31.7.2007, s. 40).
([90]) Sag C-354/90, Fédération Nationale du Commerce Extérieur des Produits Alimentaires m.fl. mod Frankrig, se fodnote 8, præmis 12, sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 52, og sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 46.

57. De nationale domstoles beføjelse til at træffe foreløbige forholdsregler kan være af central betydning for berørte parter, når der er behov for hurtig afhjælpning. På grund af deres evne til at handle hurtigt over for ulovlig støtte, deres nærhed og de forskellige foranstaltninger, de har til rådighed, har de nationale domstole særdeles gode forudsætninger for at træffe foreløbige forholdsregler i tilfælde, hvor der allerede er eller vil blive udbetalt ulovlig støtte.

58. De enkleste tilfælde er tilfælde, hvor den ulovlige støtte endnu ikke er blevet udbetalt, men hvor der er risiko for, at sådanne udbetalinger vil blive foretaget under sagen ved den nationale domstol. I sådanne tilfælde kan den nationale domstol på grund af sin forpligtelse til at forhindre overtrædelser af traktatens artikel 88, stk. 3 ([91]), være nødt til at træffe en foreløbig forholdsregel, der forhindrer den ulovlige udbetaling, indtil spørgsmålene vedrørende sagens realitet er afklaret.

59. I tilfælde af, at den ulovlige udbetaling allerede er foretaget, er de nationale domstole i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, sædvanligvis forpligtet til at kræve fuld tilbagebetaling (herunder ulovlighedsrenter). På grund af effektivitetsprincippet ([92]) må den nationale domstol ikke udsætte dette ved uretmæssigt at forsinke sagen. Sådanne forsinkelser vil ikke kun berøre de individuelle rettigheder, som traktatens artikel 88, stk. 3, beskytter, men også direkte øge de konkurrenceskadelige virkninger, som skyldes støttens ulovlighed.

60. På trods af denne generelle forpligtelse kan der imidlertid være omstændigheder, hvor den nationale domstols endelige afgørelse er forsinket. I sådanne tilfælde kræver forpligtelsen til at beskytte de individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, at den nationale domstol træffer de foreløbige forholdsregler, den har mulighed for i henhold til de gældende nationale procedureregler, for i det mindste foreløbigt at bringe de konkurrenceskadelige virkninger af støtten til ophør (»foreløbig tilbagesøgning«) ([93]). Anvendelsen af de nationale procedureregler i den forbindelse er underlagt kravet om ækvivalens og effektivitet ([94]).

61. Når den nationale domstol på grundlag af Fællesskabets retsinstansers og Kommissionens praksis er nået til den foreløbige konklusion, at den pågældende foranstaltning involverer ulovlig statsstøtte, er det Kommissionens opfattelse, at den bedste løsning, afhængigt af nationale procedureregler, vil være at stille krav om, at den ulovlige statsstøtte *og* ulovlighedsrenterne indsættes på en spærret konto, indtil sagen er afklaret i realiteten. I sin endelige afgørelse vil den nationale domstol så enten stille krav om, at midlerne på den spærrede konto tilbagebetales til den myndighed, der har bevilget statsstøtten, hvis ulovligheden bekræftes, eller at midlerne frigives til støttemodtageren.

62. Foreløbig tilbagesøgning kan desuden være et meget effektivt instrument i tilfælde, hvor sagen ved den nationale domstol behandles parallelt med Kommissionens undersøgelse ([95]). Kommissionens igangværende undersøgelse fritager ikke den nationale ret for dens forpligtelse til at beskytte individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3 ([96]). Den nationale domstol må derfor ikke bare suspendere sin egen sag, indtil Kommissionen har truffet afgørelse, og i mellemtiden undlade at beskytte sagsøgerens rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. Såfremt den nationale domstol ønsker at afvente resultatet af Kommissionens vurdering af foreneligheden, inden den endeligt og uigenkaldeligt kræver tilbagebetaling, bør den derfor træffe passende foreløbige forholdsregler. Også i denne forbindelse synes det at være en hensigtsmæssig løsning at stille krav om, at midlerne indsættes på en spærret konto. I tilfælde, hvor:

([91]) Se afsnit 2.2.1.
([92]) Se afsnit 2.4.1.
([93]) Se tillige sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 52, og sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 46.
([94]) Se afsnit 2.4.1.
([95]) Se afsnit 2.3.1, der indeholder en vejledning om foreløbige forholdsregler i sager om tilbagesøgning.
([96]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 44.

a) Kommissionen erklærer støtten uforenelig, vil den nationale domstol kræve, at midlerne på den spærrede konto tilbagebetales til den myndighed, der har bevilget statsstøtten (støtte plus ulovlighedsrenter).

b) Kommissionen erklærer støtten forenelig, vil dette fritage den nationale domstol for dens fællesskabsretlige forpligtelse til at kræve fuld tilbagebetaling ([97]). Den nationale domstol kan derfor, på grundlag af national ret ([98]), kræve, at det faktiske støttebeløb frigives til støttemodtageren. Som beskrevet i afsnit 2.2.3 er den nationale domstol imidlertid fortsat omfattet af en fællesskabsretlig forpligtelse til at kræve betaling af ulovlighedsrenter ([99]). Disse ulovlighedsrenter vil derfor skulle betales til den myndighed, der har bevilget statsstøtten.

2.3. **De nationale domstoles rolle ved gennemførelsen af Kommissionens negative beslutninger om tilbagesøgning**

63. De nationale domstole kan også blive stillet over for statsstøttespørgsmål i tilfælde, hvor Kommissionen allerede har stillet krav om tilbagesøgning. Selv om de fleste tilfælde vil være sager med påstand om annullation af et nationalt tilbagebetalingskrav, kan tredjeparter også kræve erstatning fra de nationale myndigheder for ikke at gennemføre en tilbagesøgningsbeslutning vedtaget af Kommissionen.

2.3.1. *Anfægtelse af gyldigheden af et nationalt tilbagebetalingskrav*

64. I henhold til procedureforordningens artikel 14, stk. 3, skal medlemsstaterne omgående gennemføre tilbagesøgningsbeslutninger. Tilbagesøgningen sker i overensstemmelse med gældende procedurer i national ret, forudsat at disse giver mulighed for omgående og effektiv gennemførelse af beslutningen om tilbagesøgning. Såfremt en national procedureregel forhindrer omgående og/eller effektiv tilbagesøgning, skal den nationale domstol undlade at anvende denne bestemmelse ([100]).

65. Gyldigheden af tilbagebetalingskrav udstedt af nationale myndigheder med henblik på gennemførelse af en tilbagesøgningsbeslutning vedtaget af Kommissionen anfægtes undertiden ved en national domstol. Bestemmelserne for sådanne søgsmål er anført udførligt i Kommissionens meddelelse om tilbagesøgning fra 2007 ([101]), hvis grundprincipper opsummeres i dette afsnit.

66. I forbindelse med sager ved nationale domstole er det navnlig ikke muligt at anfægte gyldigheden af den tilgrundliggende kommissionsbeslutning, såfremt sagsøgeren kunne have anfægtet denne beslutning direkte ved domstolene ([102]). Dette indebærer også, at når en anfægtelse i henhold til traktatens artikel 230 havde været mulig, kan den nationale domstol ikke udsætte gennemførelsen af tilbagesøgningsbeslutningen med henvisning til forhold vedrørende kommissionsbeslutningens gyldighed ([103]).

67. Såfremt det ikke er klart, at sagsøgeren kan indbringe et annullationssøgsmål i henhold til traktatens artikel 230 (f.eks. fordi foranstaltningen var en støtteordning med et bredt anvendelsesområde, som sagsøgeren måske ikke kunne bevise, at han var individuelt berørt af), skal den nationale domstol principielt yde retslig beskyttelse. Men selv i sådanne tilfælde skal den nationale domstol anmode om en præjudiciel afgørelse i henhold til traktatens artikel 234, hvis sagen vedrører kommissionsbeslutningens gyldighed og lovlighed ([104]).

([97]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 46 og 55.
([98]) Se punkt 35.
([99]) Sag C-199/06, CELF og Ministre de la Culture et de la Communication, se fodnote 36, præmis 52 og 55.
([100]) Sag C-232/05, Kommissionen mod Frankrig, (»Scott«), se fodnote 34, præmis 49-53.
([101]) Meddelelse fra Kommissionen — Mod en effektiv gennemførelse af Kommissionens beslutninger, som pålægger en medlemsstat at tilbagesøge ulovlig og uforenelig statsstøtte, se fodnote 53, præmis 55-59.
([102]) Se henvisningerne i fodnote 34.
([103]) Sag C-232/05, Kommissionen mod Frankrig, (»Scott«), se fodnote 34, præmis 59 og 60.
([104]) Sag C-119/05, Lucchini, se fodnote 32, præmis 53.

68. For at kunne træffe foreløbige forholdsregler under sådanne omstændigheder skal de meget strenge retlige krav, der er fastsat ved retspraksis i »Zuckerfabrik«-sagen ([105]) og »Atlanta«-sagen ([106]), være opfyldt: En national domstol kan kun udsætte tilbagesøgningskrav på følgende betingelser: i) den nærer alvorlig tvivl med hensyn til fællesskabsretsaktens gyldighed — såfremt spørgsmålet om den anfægtede retsakts gyldighed ikke allerede er blevet forelagt Domstolen, skal den selv forelægge Domstolen spørgsmålet herom, ii) der skal foreligge uopsættelighed i den forstand, at de foreløbige forholdsregler er nødvendige for at forhindre, at den part, der begærer dem, risikerer et alvorligt og uopretteligt tab, og iii) domstolen skal tage behørigt hensyn til Fællesskabets interesse. Den nationale domstol skal ved sin vurdering af, hvorvidt disse betingelser er opfyldt, respektere enhver afgørelse fra Fællesskabets retsinstanser om kommissionsbeslutningens lovlighed eller om en begæring om foreløbige forholdsregler på fællesskabsplan ([107]).

2.3.2. *Erstatning for manglende gennemførelse af en tilbagesøgningsbeslutning*

69. Ligesom overtrædelser af standstill-klausulen kan den omstændighed, at myndighederne i medlemsstaterne ikke efterkommer en tilbagesøgningsbeslutning vedtaget af Kommissionen i henhold til procedureforordningens artikel 14, give anledning til erstatningskrav i henhold til retspraksis i »Francovich«-sagen og »Brasserie du Pêcheur«-sagen ([108]). Behandlingen af sådanne erstatningskrav afspejler efter Kommissionens opfattelse principperne med hensyn til overtrædelser af standstill-klausulen ([109]). Grunden hertil er, i) at medlemsstatens tilbagesøgnings forpligtelse tager sigte på at beskytte de samme individuelle rettigheder som standstill-klausulen, og ii) at Kommissionens tilbagesøgnings beslutninger ikke overlader noget skøn til de nationale myndigheder; en tilsidesættelse af tilbagesøgningsforpligtelsen skal således principielt betragtes som tilstrækkelig kvalificeret. Om et erstatningskrav for manglende gennemførelse af en tilbagesøgningsbeslutning vedtaget af Kommissionen kan imødekommes, vil også i denne forbindelse afhænge af, om sagsøgeren kan godtgøre, at vedkommende har lidt tab direkte som følge af den forsinkede tilbagesøgning ([110]).

2.4. **Procedureregler og søgsmålskompetence ved de nationale domstole**

2.4.1. *Generelle principper*

70. Nationale domstole er forpligtet til at håndhæve standstill-klausulen og beskytte borgernes rettigheder i forbindelse med ulovlig statsstøtte. Nationale procedureregler finder principielt anvendelse på sådanne søgsmål ([111]). På grundlag af generelle fællesskabsretlige principper er anvendelsen af national ret dog under disse omstændigheder underlagt to væsentlige betingelser:

a) nationale procedureregler, der finder anvendelse på søgsmål i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, må ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for søgsmål i henhold til national ret (ækvivalensprincippet) ([112]), og

b) nationale procedureregler må ikke gøre det uforholdsmæssigt vanskeligt eller praktisk umuligt at udøve de rettigheder, der tillægges i henhold til fællesskabsretten (effektivitetsprincippet) ([113]).

([105]) De forenede sager C-143/88 og C-92/89, Zuckerfabrik Süderdithmarschen og Zuckerfabrik Soest mod Hauptzollamt Itzehoe og Hauptzollamt Paderborn, Sml. 1991, s. I-415, præmis 33.
([106]) Sag C-465/93, Atlanta Fruchthandelsgesellschaft m.fl. mod Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft, Sml. 1995, s. I-3761, præmis 51.
([107]) For yderligere vejledning se meddelelsen om tilbagesøgning fra 2007, punkt 59.
([108]) Se henvisningerne i fodnote 77.
([109]) Se afsnit 2.2.4.
([110]) Se punkt 48-51.
([111]) Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 45, og sag C-526/04, Laboratoires Boiron, Sml. 2006, s. I-7529, præmis 51.
([112]) Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 45; de forenede sager C-392/04 og C-422/04, *i-21* Tyskland, Sml. 2006, s. I-8559, præmis 57, og sag 33/76, Rewe, Sml. 1976, s. 1989, præmis 5.
([113]) Sag C-368/04, Transalpine Ölleitung in Österreich, se fodnote 8, præmis 45, sag C-174/02, Streekgewest, Sml. 2005, s. I-85, præmis 18, og sag 33/76, Rewe, se fodnote 112, præmis 5.

71. I betragtning af princippet om fællesskabsrettens forrang skal de nationale domstole undlade at anvende nationale procedureregler, hvis en anvendelse heraf vil være i strid med de principper, der anføres i punkt 70 ([114]).

2.4.2. *Søgsmålskompetence*

72. Effektivitetsprincippet har direkte indvirkning på mulige sagsøgeres søgsmålskompetence ved nationale domstole i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3. I denne henseende kræver fællesskabsretten, at nationale regler om søgsmålskompetence ikke gør indgreb i retten til en effektiv domstolsbeskyttelse ([115]). Nationale regler kan derfor ikke begrænse søgsmålskompetencen til kun at omfatte støttemodtagerens konkurrenter ([116]). Tredjeparter, som ikke er berørt af den konkurrencefordrejning, der følger af støtteforanstaltningen, kan også have en tilstrækkelig søgsmålsinteresse ved en national domstol af andre grunde (som det er blevet fastslået i afgiftssager) ([117]).

2.4.3. *Spørgsmål om søgsmålskompetence i afgiftssager*

73. Den i punkt 72 nævnte retspraksis er navnlig relevant for statsstøtte, der er ydet i form af fritagelser for afgifter og andre finansielle forpligtelser. I sådanne tilfælde er det ikke ualmindeligt, at personer, der ikke er omfattet af samme fritagelse, anfægter deres egen afgiftsbyrde på grundlag af traktatens artikel 88, stk. 3 ([118]).

74. Ifølge Fællesskabets retsinstansers retspraksis kan andre afgiftspligtige personer imidlertid kun gøre standstill-klausulen gældende, såfremt deres egen afgiftsbetaling udgør en integrerende del af den ulovlige statsstøtteforanstaltning ([119]). Dette er tilfældet, når afgiftsprovenuet i henhold til den relevante nationale lovgivning udelukkende skal anvendes til at finansiere den ulovlige støtte og har direkte indvirkning på størrelsen af den statsstøtte, som er tildelt i strid med traktatens artikel 88, stk. 3 ([120]).

75. Hvis der er indrømmet fritagelser for almindelige afgifter, er disse kriterier normalt ikke opfyldt. En virksomhed, der er pligtig at betale sådanne afgifter, kan derfor generelt ikke påberåbe sig, at en anden virksomheds afgiftsfritagelse er ulovlig i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3 ([121]). Det følger også af fast retspraksis, at en udvidelse af en ulovlig afgiftsfritagelse til at omfatte sagsøgeren ikke er noget hensigtsmæssigt middel i forbindelse med en tilsidesættelse af traktatens artikel 88, stk. 3. En sådan foranstaltning vil ikke ophæve de konkurrenceskadelige virkninger af ulovlig støtte, men tværtimod forstærke dem ([122]).

2.4.4. *Indsamling af beviser*

76. Effektivitetsprincippet kan også indvirke på indsamlingen af beviser. Hvis f.eks. bevisbyrden med hensyn til et bestemt krav gør det umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt for en sagsøger at godtgøre sit krav (f.eks. fordi vedkommende ikke råder over den nødvendige dokumentation), er den nationale domstol forpligtet til at anvende alle de til rådighed værende midler efter de nationale procedureregler for at give sagsøgeren adgang til sådanne beviser. Dette kan, såfremt det er fastsat i national ret, omfatte forpligtelsen for den nationale domstol til at pålægge den sagsøgte eller en tredjemand at stille de nødvendige dokumenter til rådighed for sagsøgeren ([123]).

([114]) Sag 106/77, Amministrazione delle finanze dello Stato mod Simmenthal, Sml. 1978, s. 629, præmis 21 og 24.
([115]) Sag C-174/02, Streekgewest, se fodnote 113, præmis 18.
([116]) Sag C-174/02, Streekgewest, se fodnote 113, præmis 14-21.
([117]) Sag C-174/02, Streekgewest, se fodnote 113, præmis 19.
([118]) Se statistiske oplysninger i punkt 3. Når bestemte brancher eller producenter pålægges en ekstraordinær stor afgiftsbyrde, kan der også være tale om statsstøtte til andre virksomheder, jf. sag C-487/06 P British Aggregates Association mod Kommissionen, dom af 22. december 2008, endnu ikke offentliggjort, præmis 81-86.
([119]) Sag C-174/02, Streekgewest, se fodnote 113, præmis 19.
([120]) De forenede sager C-393/04 og C-41/05, Air Liquide, se fodnote 13, præmis 46, de forenede sager C-266/04 – C-270/04, C-276/04 og C-321/04 – C-325/04, Casino France m.fl., Sml. 2005, s. I-9481, præmis 40, og sag C-174/02, Streekgewest, se fodnote 113, præmis 26.
([121]) De forenede sager C-393/04 og C-41/05, Air Liquide, se fodnote 13, præmis 48, og de forenede sager C-266/04 – C-270/04, C-276/04 og C-321/04 – C-325/04, Casino France m.fl., se fodnote 120, præmis 43 og 44.
([122]) De forenede sager C-393/04 og C-41/05, Air Liquide, se fodnote 13, præmis 45.
([123]) Sag C-526/04, Laboratoires Boiron, se fodnote 111, præmis 55 og 57.

3. BISTAND FRA KOMMISSIONEN TIL DE NATIONALE DOMSTOLE

77. I henhold til traktatens artikel 10 har Fællesskabets institutioner og medlemsstaterne en gensidig forpligtelse til loyalt samarbejde med henblik på at virkeliggøre traktatens målsætninger. Traktatens artikel 10 indebærer således, at Kommissionen skal bistå de nationale domstole, når de anvender fællesskabsretten ([124]). Omvendt kan de nationale domstole forpligtes til at bistå Kommissionen, når den udfører sine opgaver ([125]).

78. I betragtning af den centrale rolle, som de nationale domstole spiller i forbindelse med håndhævelsen af statsstøttereglerne, er Kommissionen forpligtet til at bistå de nationale domstole, når disse har behov for en sådan bistand for at kunne træffe afgørelse i en verserende sag. Selv om samarbejdsmeddelelsen fra 1995 allerede gav de nationale domstole mulighed for at anmode Kommissionen om bistand, er denne mulighed ikke blevet udnyttet regelmæssigt af de nationale domstole. Kommissionen ønsker derfor at gøre et nyt forsøg på at etablere et tættere samarbejde med de nationale domstole ved at stille mere praktiske og brugervenlige støttemekanismer til rådighed. I den forbindelse lægges meddelelsen om samarbejde på kartelområdet ([126]) til grund.

79. Kommissionens bistand til de nationale domstole kan have to forskellige former:

a) Den nationale domstol kan anmode Kommissionen om at meddele den relevante oplysninger, som den er i besiddelse af (se afsnit 3.1).

b) Den nationale domstol kan anmode Kommissionen om en udtalelse om anvendelsen af statsstøttereglerne (se afsnit 3.2).

80. Når Kommissionen bistår de nationale domstole, skal den overholde sin tavshedspligt og beskytte sin egen funktion og uafhængighed ([127]). I opfyldelsen af sine forpligtelser i henhold til traktatens artikel 10 over for de nationale domstole er Kommissionen derfor forpligtet til at forholde sig neutral og objektiv. Eftersom Kommissionens bistand til de nationale domstole er et led i dens forpligtelse til at forsvare offentlighedens interesse, vil den ikke varetage parternes private interesser i den sag, der verserer for den nationale domstol. Kommissionen vil derfor ikke konsultere nogen af parterne i den nationale sag om sin bistand til den nationale domstol.

81. Den bistand, der ydes de nationale domstole i henhold til denne meddelelse, er frivillig og påvirker ikke den nationale domstols mulighed for eller pligt ([128]) til at anmode Domstolen om en præjudiciel afgørelse om fortolkningen af fællesskabsretten eller dennes gyldighed i henhold til traktatens artikel 234.

3.1. Meddelelse af oplysninger til de nationale domstole

82. Kommissionens pligt til at bistå de nationale domstole ved anvendelsen af statsstøttereglerne omfatter forpligtelsen til at meddele dem relevante oplysninger, som den er i besiddelse af ([129]).

([124]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 50, kendelse af 13. juli 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., Sml. 1990, s. I-3365, præmis 16-22, og sag C-234/89, Delimitis mod Henninger Bräu, Sml. 1991, s. I-935, præmis 53.
([125]) Sag C-94/00, Roquette Frères, Sml. 2002, s. I-9011, præmis 31.
([126]) Kommissionens meddelelse om samarbejdet mellem Kommissionen og domstolene i EU's medlemsstater om anvendelse af EF-traktatens artikel 81 og 82 (EUT C 101 af 27.4.2004, s. 54), punkt 15-30.
([127]) Kendelse af 6. december 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., Sml. 1990, s. I-4405, præmis 10 og 11, og sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, Sml. 1996, s. II-921, præmis 93.
([128]) I henhold til traktatens artikel 234 har en national domstol, hvis afgørelse ikke kan appelleres, under visse omstændigheder pligt til at anmode Domstolen om en præjudiciel afgørelse.
([129]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 50, kendelse af 13. juli 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., se fodnote 124, præmis 17-22, sag C-234/89, Delimitis mod Henninger Bräu, se fodnote 124, præmis 53, og sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 64 og 65.

83. En national domstol kan bl.a. anmode Kommissionen om følgende typer oplysninger:

a) Oplysninger om en igangværende kommissionsprocedure; dette kan bl.a. omfatte oplysninger med hensyn til, om Kommissionen er i færd med at behandle en bestemt støtteforanstaltning, om en bestemt støtteforanstaltning er blevet anmeldt behørigt i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, om Kommissionen har indledt en formel undersøgelse, og om Kommissionen allerede har truffet beslutning ([130]). Hvis der ikke allerede er truffet beslutning, kan den nationale domstol anmode Kommissionen om at oplyse, hvornår en sådan forventes vedtaget.

b) Desuden kan de nationale domstole anmode Kommissionen om at videregive dokumenter, som den er i besiddelse af. Dette kan omfatte kopier af eksisterende kommissionsbeslutninger, for så vidt disse beslutninger ikke allerede er offentliggjort på Kommissionens websted, faktuelle oplysninger, statistikker, markedsundersøgelser og økonomiske analyser.

84. For at sikre et effektivt samarbejde med de nationale domstole vil anmodninger om oplysninger blive behandlet så hurtigt som muligt. Kommissionen vil bestræbe sig på at meddele den nationale domstol de ønskede oplysninger inden en måned fra modtagelsen af anmodningen. Hvis Kommissionen må bede den nationale domstol om supplerende oplysninger, regnes denne periode på en måned fra det tidspunkt, hvor de supplerende oplysninger er modtaget. Hvis Kommissionen skal konsultere tredjeparter, der berøres direkte af meddelelsen af oplysningerne, regnes perioden på en måned fra det tidspunkt, hvor denne konsultation er afsluttet. Dette kunne f.eks. være tilfældet med hensyn til visse typer oplysninger, der videregives af en privatperson ([131]), eller hvis en domstol i én medlemsstat anmoder om oplysninger, der er videregivet af en anden medlemsstat.

85. Når Kommissionen videregiver oplysninger til de nationale domstole, skal den overholde de garantier, som traktatens artikel 287 giver fysiske og juridiske personer ([132]). Efter traktatens artikel 287 er Kommissionens medlemmer, tjenestemænd og øvrige ansatte forpligtede til ikke at give oplysninger, der er omfattet af tavshedspligt. Dette kan være både fortrolige oplysninger og forretningshemmeligheder.

86. Traktatens artikel 10 og 287 medfører ikke noget absolut forbud mod, at Kommissionen videregiver oplysninger, der er omfattet af tavshedspligt, til de nationale domstole. Som bekræftet af Fællesskabets retsinstanser kræver pligten til loyalt samarbejde, at Kommissionen giver den nationale domstol de oplysninger, som sidstnævnte måtte anmode om ([133]), herunder også oplysninger, der er omfattet af tavshedspligt.

87. Når Kommissionen agter at videregive oplysninger, der er omfattet af tavspligt, til en national domstol, skal den derfor erindre domstolen om dens forpligtelser i henhold til traktatens artikel 287. Den vil spørge den nationale domstol, om den kan eller vil garantere beskyttelsen af sådanne fortrolige oplysninger og forretningshemmeligheder. Hvis den nationale domstol ikke kan give en sådan garanti, meddeler Kommissionen ikke de pågældende oplysninger ([134]). Når den nationale domstol på den anden side har givet en sådan garanti, videregiver Kommissionen de ønskede oplysninger.

([130]) Når den nationale domstol har modtaget disse oplysninger, kan den anmode om at blive løbende orienteret om situationen.
([131]) Sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 91.
([132]) Sag C-234/89, Delimitis mod Henninger Bräu, se fodnote 124, præmis 53, og sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 90.
([133]) Sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 64, og kendelse af 13. juli 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., se fodnote 124, præmis 16-22.
([134]) Sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 93, og kendelse af 6. december 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., se fodnote 127, præmis 10 og 11.

88. Der kan også være andre situationer, hvor Kommissionen ikke kan videregive oplysninger til en national domstol. Kommissionen kan navnlig afslå at udlevere oplysninger til en national domstol, hvis dette vil gribe ind i Fællesskabernes funktion og uafhængighed. Dette vil være tilfældet, hvis en videregivelse vil skade gennemførelsen af de opgaver, Kommissionen har fået tillagt ([135]) (f.eks. oplysninger om Kommissionens interne beslutningsproces).

3.2. **Udtalelser om spørgsmål vedrørende anvendelsen af statsstøttereglerne**

89. Når en national domstol anmodes om at anvende statsstøttereglerne i en verserende sag, skal den overholde alle relevante fællesskabsregler på statsstøtteområdet og Fællesskabets retsinstansers gældende retspraksis. Desuden kan en national domstol søge vejledning i Kommissionens beslutningspraksis og i de meddelelser og retningslinjer om anvendelse af statsstøttereglerne, som Kommissionen har udsendt. Der kan imidlertid være omstændigheder, hvor disse kilder ikke er tilstrækkelige for den nationale domstol i forbindelse med de pågældende problemstillinger. I lyset af Kommissionens forpligtelser i henhold til traktatens artikel 10 og i betragtning af den vigtige og komplekse rolle, som de nationale domstole spiller i forbindelse med håndhævelsen af statsstøttereglerne, giver Kommissionen derfor de nationale domstole mulighed for at anmode den om at afgive udtalelse om relevante spørgsmål vedrørende anvendelsen af statsstøttereglerne ([136]).

90. Sådanne udtalelser fra Kommissionen kan principielt vedrøre alle økonomiske, faktuelle eller juridiske spørgsmål, der opstår som led i den nationale sag ([137]). Spørgsmål vedrørende fortolkningen af fællesskabsretten kan naturligvis også foranledige den nationale domstol til at anmode Domstolen om en præjudiciel afgørelse i henhold til traktatens artikel 234. Når domstolens afgørelse ikke længere kan appelleres, er brugen af denne præjudicielle henvisningsprocedure i princippet obligatorisk ([138]).

91. Blandt mulige emner for Kommissionens udtalelser indgår bl.a.:

a) Om en bestemt foranstaltning udgør statsstøtte som omhandlet i traktatens artikel 87, og i givet fald hvordan det nøjagtige støttebeløb skal beregnes. Sådanne udtalelser kan vedrøre hvert af kriterierne i henhold til traktatens artikel 87 (dvs. eksistensen af en fordel, ydet af en medlemsstat eller med statsmidler, mulig fordrejning af konkurrencen og påvirkning af samhandelen mellem medlemsstater).

b) Om en bestemt støtteforanstaltning opfylder et bestemt krav i en gruppefritagelsesforordning, således at ingen individuel anmeldelse er nødvendig, og standstill-klausulen i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, ikke finder anvendelse.

c) Om en bestemt støtteforanstaltning er omfattet af en specifik støtteordning, som er blevet anmeldt til og godkendt af Kommissionen, eller på anden måde udgør eksisterende støtte. Heller ikke i disse tilfælde finder standstill-klausulen i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, anvendelse.

([135]) Kendelse af 6. december 1990 i sag C-2/88 Imm., Zwartveld m.fl., se fodnote 127, præmis 11, sag C-275/00, First og Franex, Sml. 2002, s. I-10943, præmis 49, og sag T-353/94, Postbank mod Kommissionen, se fodnote 127, præmis 93.

([136]) Sag C-39/94, SFEI m.fl., se fodnote 8, præmis 50.

([137]) Bemærk imidlertid punkt 92.

([138]) Når fortolkningen af fællesskabsretten klart kan udledes af den eksisterende retspraksis eller ikke giver anledning til tvivl, har en domstol, hvis afgørelser ifølge de nationale retsregler ikke kan appelleres, ikke pligt til at anmode Domstolen om en præjudiciel afgørelse, men det står den frit for at gøre det. Se sag 283/81, Cilfit m.fl., Sml. 1982, s. 3415, præmis 14-20, og de forenede sager C-428/06 - C-434/06, Union General de Trabajadores de la Rioja, Sml. 2008, s. I-0000, dom af 11. september 2008, endnu ikke offentliggjort, præmis 42 og 43.

d) Om der foreligger ekstraordinære omstændigheder (som anført i »SFEI«- dommen ([139]), som gør, at den nationale domstol ikke kan kræve fuld tilbagebetaling i henhold til fællesskabsretten.

e) Hvis den nationale domstol skal kræve betaling af renter, kan den anmode Kommissionen om bistand med hensyn til renteberegningen og den rentesats, der skal anvendes.

f) De retlige forudsætninger for erstatningskrav i henhold til fællesskabsretten og spørgsmål vedrørende beregningen af det lidte tab.

92. Som anført i punkt 20 har Kommissionen enekompetence til at vurdere, om en støtteforanstaltning er forenelig med fællesmarkedet i henhold til traktatens artikel 87, stk. 2 og stk. 3. De nationale domstole har ikke kompetence til at vurdere foreneligheden af en støtteforanstaltning. Selv om Kommissionen derfor ikke kan afgive udtalelser om foreneligheden, er dette ikke til hinder for, at den nationale domstol kan anmode om oplysninger af proceduremæssig art med hensyn til, om Kommissionen allerede er i færd med at vurdere foreneligheden af en bestemt støtteforanstaltning (eller har til hensigt at gøre dette), og hvornår dens beslutning i givet fald forventes vedtaget ([140]).

93. Når Kommissionen afgiver udtalelse, vil den kun give den nationale domstol de faktuelle oplysninger eller den økonomiske eller retlige afklaring, den har bedt om, uden at tage stilling til indholdet i den sag, der verserer for den nationale domstol. I modsætning til Fællesskabets retsinstansers autoritative fortolkning af fællesskabsretten er Kommissionens udtalelse ikke retligt bindende for den nationale domstol.

94. For at gøre samarbejdet med de nationale domstole så effektivt som muligt vil anmodninger om udtalelser fra Kommissionen blive behandlet så hurtigt som muligt. Kommissionen vil bestræbe sig på at udtale sig til den nationale domstol inden fire måneder fra modtagelsen af anmodningen. Hvis Kommissionen må bede den nationale domstol om supplerende oplysninger vedrørende dens anmodning, regnes denne periode på fire måneder fra det tidspunkt, hvor de supplerende oplysninger er modtaget.

95. Det skal imidlertid bemærkes i denne forbindelse, at de nationale domstoles generelle forpligtelse til at beskytte individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, også gælder i den periode, hvor Kommissionen udarbejder den ønskede udtalelse. Grunden hertil er, som anført i punkt 62, at den nationale domstols forpligtelse til at beskytte individuelle rettigheder i henhold til traktatens artikel 88, stk. 3, gælder, uanset om der stadig afventes en udtalelse fra Kommissionen eller ej ([141]).

96. Som allerede anført i punkt 80 vil Kommissionen ikke konsultere parterne, inden den afgiver udtalelse til den nationale domstol. Kommissionens udtalelse skal under den nationale sag behandles i overensstemmelse med de relevante nationale procedureregler, der skal respektere generelle fællesskabsretlige principper.

([139]) Se henvisningerne i fodnote 51.
([140]) Se punkt 83.
([141]) Det kan omfatte foreløbige forholdsregler som nævnt i afsnit 2.2.6.

3.3. **Praktiske spørgsmål**

97. For yderligere at bidrage til en effektivisering af samarbejdet og kommunikationen mellem Kommissionen og de nationale domstole har Kommissionen besluttet at oprette et fælles kontaktpunkt, hvortil de nationale domstole kan rette alle anmodninger om bistand i henhold til afsnit 3.1 og 3.2 og alle andre skriftlige eller mundtlige spørgsmål om statsstøttepolitikken, som måtte opstå i deres daglige arbejde.

Europa-Kommissionen
Generalsekretariatet
B-1049 Bruxelles
Belgien
Tlf.: 0032 2 29 76271
Fax: 0032 2 29 98330
E-mail: ec-amicus-state-aid@ec.europa.eu

98. Kommissionen vil kort redegøre for sit samarbejde med de nationale domstole i henhold til denne meddelelse i sin årlige beretning om konkurrencepolitikken. Den kan også gøre sine udtalelser og indlæg tilgængelige på sit websted.

4. **AFSLUTTENDE BESTEMMELSER**

99. Denne meddelelse tager sigte på at bistå de nationale domstole ved anvendelsen af statsstøttereglerne. Den er ikke bindende for de nationale domstole, og den påvirker heller ikke deres uafhængighed. Meddelelsen påvirker heller ikke medlemsstaternes eller fysiske eller juridiske personers rettigheder og forpligtelser i henhold til fællesskabsretten.

100. Denne meddelelse træder i stedet for samarbejdsmeddelelsen fra 1995.

101. Kommissionen vil tage denne meddelelse op til revision fem år efter, at den er vedtaget.